
ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN – POLONIA

VOL. LXXVII

SECTIO B

2022

ROBERT SZMYTKIE
<https://orcid.org/0000-0001-6415-9342>
Uniwersytet Wrocławski
Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego
pl. Uniwersytecki 1, 50-137 Wrocław
robert.szmytkie@uwr.edu.pl

PRZEMYSŁAW TOMCZAK
<https://orcid.org/0000-0002-6444-5303>
Uniwersytet Wrocławski
Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego
pl. Uniwersytecki 1, 50-137 Wrocław
przemyslaw.tomczak@uwr.edu.pl

Funkcje rolnicze miast bardzo małych w Polsce

Agricultural Functions of Small Towns in Poland

Abstract: One of the criteria for identifying settlements is the functional aspect, according to which the town is defined through the prism of non-agricultural functions. Agriculture is one of the activities that declines in importance with the size (population) of the town and can play a significant role in small towns. Moreover, small towns play a significant role in the process of shaping the agricultural space, which results from the concentration of various types of elements related to the local needs of the population, agricultural activity, as well as the market needs of the environment. The aim of the study is to identify agricultural functions in small towns in Poland, for which two indicators were used: the share of agricultural entities in the total number of entities and the area of agricultural land per capita. On this basis, the importance of the agricultural function in individual small towns was determined.

Keywords: small towns; agricultural functions; agriculture; Poland

Abstrakt: Jednym z kryteriów identyfikacji jednostek osadniczych jest aspekt funkcjonalny, w myśl którego miasto definiowane jest przez pryzmat funkcji nierolniczych. Rolnictwo jest jedną z działalności, których znaczenie zmniejsza się wraz z wielkością miasta i w przypadku małych miast może ono odgrywać znaczącą rolę. Co więcej, małe miasta mają istotne znaczenie w procesie kształtowania przestrzeni rolniczej, co wynika z koncentracji różnego typu elementów związanych z lokalnymi potrzebami ludności, działalnością rolniczą, a także z potrzebami rynkowymi otoczenia. Celem opracowania jest identyfikacja funkcji rolniczych w miastach bardzo małych w Polsce, do czego wykorzystano dwa wskaźniki: udział podmiotów rolniczych w liczbie podmiotów ogółem i powierzchnię użytków rolnych w przeliczeniu na mieszkańca. Na tej podstawie określono znaczenie funkcji rolniczej w poszczególnych miastach.

Słowa kluczowe: małe miasta; funkcje rolnicze; rolnictwo; Polska

WSTĘP

Małe miasta pełnią ważną funkcję nie tylko w miejskiej sieci osadniczej, lecz także w ogólnej strukturze przestrzennej kraju. Stanowią też istotny element w koncepcji kontinuum miejsko-wiejskiego (Chojnicki, Czyż 1989). Istotą tak funkcjonującego organizmu miejskiego jest narastanie elementów miejskości przy jednoczesnym zachowaniu wielu cech typowych dla wsi. Zdaniem Kwiatek-Sołtys (2004) miasta małe w odniesieniu do aspektów gospodarczych i społecznych w większości przypadków nie pełnią funkcji samodzielnych ośrodków. Prowadzona w nich gospodarka w dużym stopniu uzależniona jest od gospodarki otaczającego obszaru. Ich rozwój ma silny związek z czynnikiem (rentą) położenia (Rajman 1962). Według Kwiatek-Sołtys (2004, s. 7) „inne zjawiska są więc charakterystyczne dla miast położonych na obszarach rolniczych, inne dla miast związanych z terenami turystycznymi, a jeszcze inne dla miast usytuowanych w strefach zurbanizowanych na obszarach aglomeracji miejsko-przemysłowych lub w pobliżu ośrodków wielkomiejskich”. Jak podaje Rajman (2006), relacje w układzie wieś i małe miasto są tak silne, że obie jednostki osadnicze przenikają się wzajemnie w odniesieniu do wielu płaszczyzn: przestrzennej, gospodarczej, organizacyjnej i społeczno-kulturowej. Warto podkreślić, że małe miasta pełnią funkcję ośrodków podstawowej obsługi ludności wiejskiej w zakresie handlu, kultury, oświaty, ochrony zdrowia i rozrywki (Dams-Lepiarz, Dobrowolski 2006; Heffner 2016). Podejmując się zadań związanych z obsługą i promocją rolnictwa, stają się istotnym elementem kształtującym i umacniającym powiązania miasta z ich wiejskim zapleczem (Kwiatek-Sołtys 1998). Jak zauważają Heffner i Solga (2006, s. 25), z potrzeby dostosowania się do zmieniających się warunków gospodarowania „ewoluują one w kierunku wykształcenia bardziej różnorodnych funkcji. W różnym tempie, lecz systematycznie wzrasta ilość i złożoność powiązań małych miast z ich wiejskim otoczeniem”. Zdaniem Rydza (2006) znaczna część małych miast posiada naturalne predyspozycje do rozwoju gospodarki w kierunku lokalnych biegunów wzrostu dla otaczających je jednostek wiejskich. Kudełko i Ziolo (2006) twierdzą natomiast, że obszar rolniczy wraz z małym miastem tworzą dynamiczny układ funkcjonalny kształtujący się w skali lokalnej.

Co więcej, w funkcjonowaniu wielu małych miast niezmiennie ważną rolę odgrywa funkcja rolnicza. Jak słusznie zauważa Rajman (1962), rolnictwo z założenia nie stanowi funkcji miastotwórczej (jest główną składową charakteryzującą wieś), nie należy jednak ignorować jego roli, szczególnie w przypadku małych miast, ponieważ takie podejście mogłoby w wyraźny sposób wypaczyć strukturę funkcjonalno-przestrzenną tego typu jednostek. Warto dodać, że użytki rolne i gospodarstwa rolne zlokalizowane w granicach administracyjnych miast często

postrzegane są jako pewna archaiczna i występująca w bardzo silnym regresie forma działalności (Krzyk, Tokarczuk, Heczko-Hyłowa, Ziobrowski 2013; Sroka 2014). Ziemia miejska będąca w użytkowaniu rolniczym oprócz podstawowej funkcji produkcyjnej pełni jeszcze wiele niezwykle ważnych, ale i trudno wycenianych funkcji, w tym funkcje rekreacyjno-zdrowotne czy ekologiczne (Sroka 2014). Opracowując klasyfikację małych miast funkcjonujących w przestrzeni rolniczej, Rajman (2006) wydzielił pięć charakterystycznych typów:

1) małe miasto rolniczo-usługowe, którego funkcje bazowały głównie na tradycyjnej obsłudze najbliższego zaplecza,

2) miasto rolnicze z funkcjami mieszkaniowymi, leżące w pobliżu większych zakładów przemysłowych i powiązane z nimi codziennymi dojazdami do pracy,

3) małe miasta o zdegradowanych funkcjach miejskich, w których ludność ponownie zajmuje się głównie uprawą roli i hodowlą zwierząt, przede wszystkim jednak nastawioną na własne potrzeby,

4) sieć byłych miast, które swe formalne prawa miejskie utraciły albo w XIX w. (zabór rosyjski), albo w okresie międzywojennym (były zabór austriacki) lub dopiero po II wojnie światowej (głównie miasta na ziemiach północnych i zachodnich),

5) agromiasto – osiedle rolnicze budowane niegdyś na wzorcach rozplanowania miejskiego.

Celem opracowania jest identyfikacja funkcji rolniczych w miastach bardzo małych, które – z uwagi na swoją wielkość, powiązania z obszarami wiejskimi i pełnienie podobnych funkcji do dużych wsi – są szczególnie predestynowane do pełnienia funkcji rolniczych (Szmytkie 2009). Do tak skonstruowanego celu przypisano następujące pytania badawcze:

1. Czy miasta bardzo małe są zróżnicowane w zakresie poziomu rozwoju funkcji rolniczej?

2. Czy wielkość miasta wpływa na poziom rozwoju funkcji rolniczej?

3. Jaki jest poziom rozwoju funkcji rolniczej w tzw. miastach nowych?

4. Czy poziom rozwoju funkcji rolniczej w małych miastach jest zróżnicowany przestrzennie?

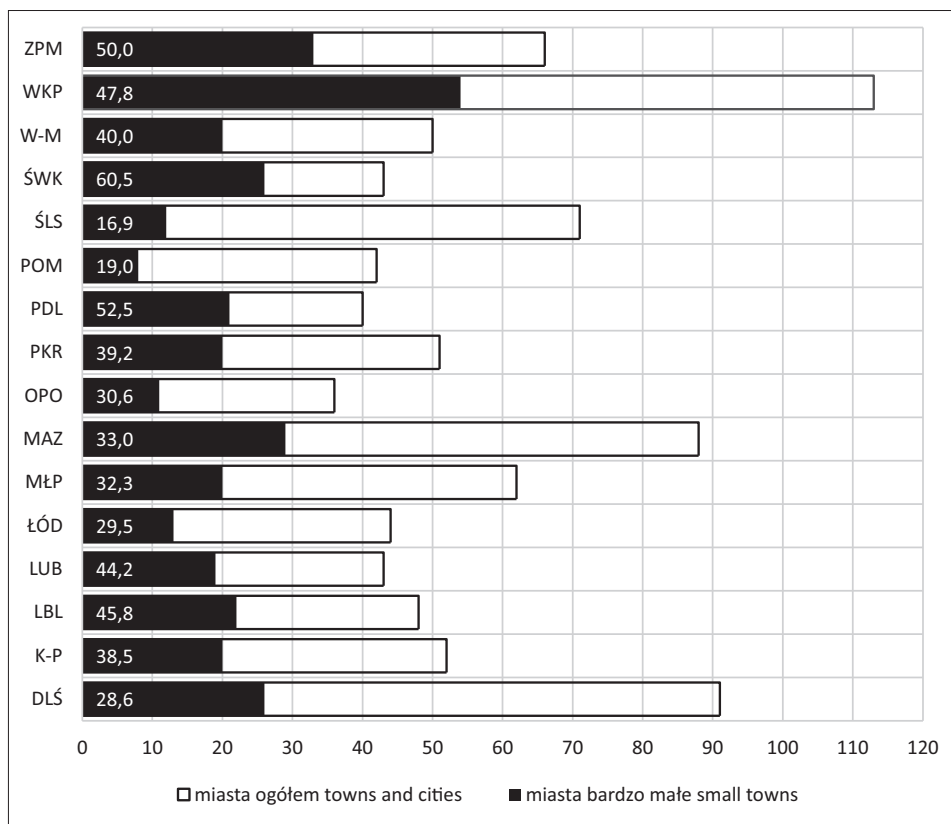
ZBIÓR MIAST BARDZO MAŁYCH W POLSCE

W literaturze przedmiotu przyjmuje się zwykle, że małe miasto to jednostka osadnicza o miejskim statusie licząca poniżej 20 tys. mieszkańców (Wełpa 1982; Kwiatek-Sołtys 2004; Szymańska, Grzelak-Kostulska 2005; Zuzańska-Żyśko 2005). Nie jest to jednak regułą, czego wyrazem jest przyjmowanie

przez badaczy różnych wartości progowych, określonych na: 5 tys. (Chojnicki, Czyż 1989; Sokołowski 1992; Szymańska 1992), 10 tys. (Szlachta 1980; Łoboda 1992; Sokołowski 1999; Szmytkie 2009), a nawet 50 tys. mieszkańców (Bagiński 1998).

W postępowaniu badawczym za podstawowe kryterium pozwalające wydzielić małe miasta z istniejącej sieci osadniczej przyjęto liczbę ludności mniejszą niż 5 tys. osób oraz fakt posiadania statusu miasta. Mając powyższe na uwadze, zbiór jednostek osadniczych poddanych analizie można zdefiniować jako miasta bardzo małe (por. Szmytkie 2015).

W 2019 r. w Polsce były 354 miasta liczące poniżej 5 tys. mieszkańców, które stanowiły blisko 38% ogólnej liczby miast w kraju. Z analizy rozkładu przestrzennego badanych miast, odnoszącego się do układu wojewódzkiego (ryc. 1), można zauważyć pewne zróżnicowanie. Największa liczba miast bardzo

Ryc. 1. Liczba miast bardzo małych i ich udział w ogólnej liczbie miast w Polsce w 2019 r. – ujęcie regionalne (opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS)

Fig. 1. Number of small towns and their share in the total number of towns in Poland, 2019 – regional approach (own elaboration based on data from the Local Data Bank of the Central Statistical Office)

małych znajduje się w woj. wielkopolskim (54, czyli ponad 15% ogółu miast tego typu) i woj. zachodniopomorskim (33, czyli 9%). Dla porównania w woj. pomorskim funkcjonowało tylko 8 miast tego typu. O istotnej roli małych miast w sieci osadniczej niektórych regionów świadczy ich udział w ogólnej liczbie miast. W województwie świętokrzyskim miasta do 5 tys. mieszkańców stanowiły aż 60% wszystkich miast. W woj. podlaskim i woj. zachodniopomorskim ten udział wynosił dokładnie 50%. Z kolei w woj. śląskim i woj. pomorskim ich udział był najmniejszy, wynosił bowiem odpowiednio 17% i 19%.

Jakkolwiek przestrzenne rozmieszczenie miast bardzo małych wykazuje w dużym stopniu pewną regularność, to jednak w niektórych przypadkach można dostrzec jego wyspowy charakter, który widoczny jest m.in. w południowej części woj. wielkopolskiego i woj. kujawsko-pomorskiego, w południowo-zachodniej części woj. dolnośląskiego czy w centralnej części woj. zachodniopomorskiego. Ponadprzeciętną koncentrację miast tego typu można również zauważyć w postaci swoistego pierścienia kształtującego się wokół Krakowa. Wyraźnie mniejszą koncentracją małych miast charakteryzuje się m.in. centralna część woj. pomorskiego, północno-wschodnia część Lubelszczyzny, południowa część woj. małopolskiego oraz ogólnie północno-wschodnia część Polski. Ponadto niewielu małych miast można doszukać się w silnie zurbanizowanym woj. śląskim.

METODY BADAŃ I ŹRÓDŁA DANYCH

Do identyfikacji miast rolniczych, a tym samym określenia znaczenia funkcji rolniczej w miastach, stosuje się zwykle mierniki bazujące na liczbie pracujących w sektorze rolniczym (Tkocz 1966; Jerczyński 1977; Lewiński 1991; Kwiatek-Sołtys 1998; Duś 2010), rzadziej zaś mierniki fizyczne, jak np. udział działek zabudowy zagrodowej i proporcja między liczbą domów mieszkalnych a liczbą gospodarstw rolnych (Tłoczek 1955) lub powierzchnia użytków rolnych na mieszkańca (Kwiatek-Sołtys 1998). W literaturze przyjmuje się zazwyczaj, że w mieście rolniczym ponad połowa ludności pracuje w rolnictwie (Lewiński 1991).

Dams-Lepiarz i Dobrowolski (2006) do identyfikacji znaczenia rolnictwa w rozwoju gospodarczym małych miast Lubelszczyzny zastosowali z kolei metodę rangowania cech, wykorzystując takie parametry jak: liczba sztuk bydła i trzody chlewnej na 100 ha użytków rolnych, liczba traktorów na 100 gospodarstw, udział użytków rolnych w powierzchni ogólnej, odsetek gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego, odsetek ludności utrzymującej się z pracy w swoim gospodarstwie rolnym, odsetek ludności zamieszkałej w gospodarstwach z użytkownikiem IGR (Indywidualne Gospodarstwo Rolne)

oraz pracujących w rolnictwie na 1000 mieszkańców. Na tej podstawie wyróżnili miasta: o relatywnie wysokiej pozycji rolnictwa, o znaczącej funkcji rolniczej, o słabo zaznaczonej funkcji rolniczej i o marginalnej roli rolnictwa w rozwoju gospodarczym.

Znaczenie funkcji rolniczej określane jest też niejako przy okazji identyfikacji funkcji miast. W klasyfikacji Jerczyńskiego (1977) wyróżnionych zostało 10 typów funkcjonalnych miast. Do typu miast rolniczych (R) zaliczono jednostki, w których udział zatrudnionych w rolnictwie wynosi ponad 60% (lub ponad 50% przy zrównoważeniu funkcji przemysłu i usług). Równocześnie w klasyfikacji istnieją typy: rolniczo-usługowe (RU) i rolniczo-przemysłowe (RP), w których rolnictwo jest także wiodącym sektorem gospodarki, a udział zatrudnienia w rolnictwie może zawierać się w granicach 37,5–60%. Stosując powyższą klasyfikację, Lewiński (1991) przeprowadził analizę zmian funkcjonalnych w miastach rolniczych w latach 1960–1983 i stwierdził spadek ich liczby.

Kwiatek-Sołtys (1998), analizując liczbę pracujących w rolnictwie w stosunku do ogółu pracującej ludności w miastach regionu krakowskiego, wyróżniła cztery typy miast małych: [A] miasta rolnicze (ponad 50% pracujących w rolnictwie), [B] miasta z wyraźną subdominantą rolnictwa (25–50%), [C] miasta nierolnicze, w których rolnictwo pełni funkcję uzupełniającą (10–25%), [D] miasta o marginalnej roli rolnictwa (poniżej 10%). Jednocześnie stwierdziła, że waga rolnictwa w małych miastach wydaje się istotna także ze względu na znaczną liczbę osób, dla których rolnictwo jest głównym, wyłącznym bądź dodatkowym źródłem utrzymania.

Z uwagi na brak aktualnych i porównywalnych danych dotyczących liczby pracujących w odniesieniu do sektorów gospodarczych lub rodzajów działalności, a także szczegółowych mierników obrazujących stan rozwoju rolnictwa w odniesieniu do pojedynczych miejscowości (a nie całych gmin), jak również brak aktualnych danych z Powszechnego Spisu Rolnego do określenia znaczenia funkcji rolniczej w małych miastach wykorzystano następujące mierniki:

- udział użytków rolnych [%] w ogólnej powierzchni obszaru (2014)¹,
- powierzchnia użytków rolnych [ha] na mieszkańca (2014),
- udział podmiotów rolniczych² [%] w ogólnej liczbie podmiotów (2020),
- liczba podmiotów rolniczych na 1000 mieszkańców (2020).

¹ Z 2014 r. pochodzą ostatnie aktualne dane na temat struktury użytkowania gruntów w odniesieniu do gmin miejskich i miast w gminach miejsko-wiejskich.

² Jako podmioty rolnicze uwzględniono wszystkie podmioty gospodarcze funkcjonujące w sekcji A w dziale 01, w tym również indywidualne gospodarstwa rolne.

W badaniach wykorzystano dwa źródła danych: 1) Bank Danych Lokalnych (BDL GUS) – liczba ludności, struktura użytkowania gruntów; 2) wyszukiwarkę internetową REGON – liczba i rodzaj podmiotów gospodarczych.

Wszystkie wymienione wskaźniki są dodatnio skorelowane, a wartość współczynnika korelacji liniowej Pearsona mieści się w przedziale od 0,38 (cechy 1 i 2) do 0,90 (cechy 3 i 4). Jednocześnie wskaźniki 2 i 3, cechujące się wysokim poziomem korelacji (0,66), wykorzystano do konstrukcji syntetycznego wskaźnika rozwoju funkcji rolniczej (W_{FR}), wyrażonego wzorem:

$$W_{FR} = \frac{\sqrt{\frac{URM}{4}} + UPR}{2}$$

gdzie:

W_{FR} – wskaźnik funkcji rolniczej,

URM – powierzchnia użytków rolnych na mieszkańca³,

UPR – udział podmiotów rolniczych w ogólnej liczbie podmiotów.

Założono, że miasta o funkcji rolniczej (czyli o co najmniej wysokim poziomie rozwoju rolnictwa) to takie, w których powierzchnia użytków rolnych na mieszkańca wynosi ponad 1 ha, a udział podmiotów rolniczych przekracza 50% ogólnej liczby podmiotów.

Na tej podstawie wyróżniono pięć typów funkcjonalnych różniących się znaczeniem funkcji rolniczej, do których zaliczono miasta o:

A) bardzo wysokim poziomie rozwoju rolnictwa (0,700–1,000),

B) wysokim poziomie rozwoju rolnictwa (0,501–0,700),

C) średnim poziomie rozwoju rolnictwa (0,301–0,500),

D) niskim poziomie rozwoju rolnictwa (0,151–0,300),

E) bardzo niskim poziomie rozwoju rolnictwa (0,001–0,150).

Miarodajność wskaźnika rozwoju funkcji rolniczej można byłoby jeszcze wzmocnić, uwzględniając w jego konstrukcji miernik obrazujący udział pracujących w sektorze rolniczym.

WYNIKI

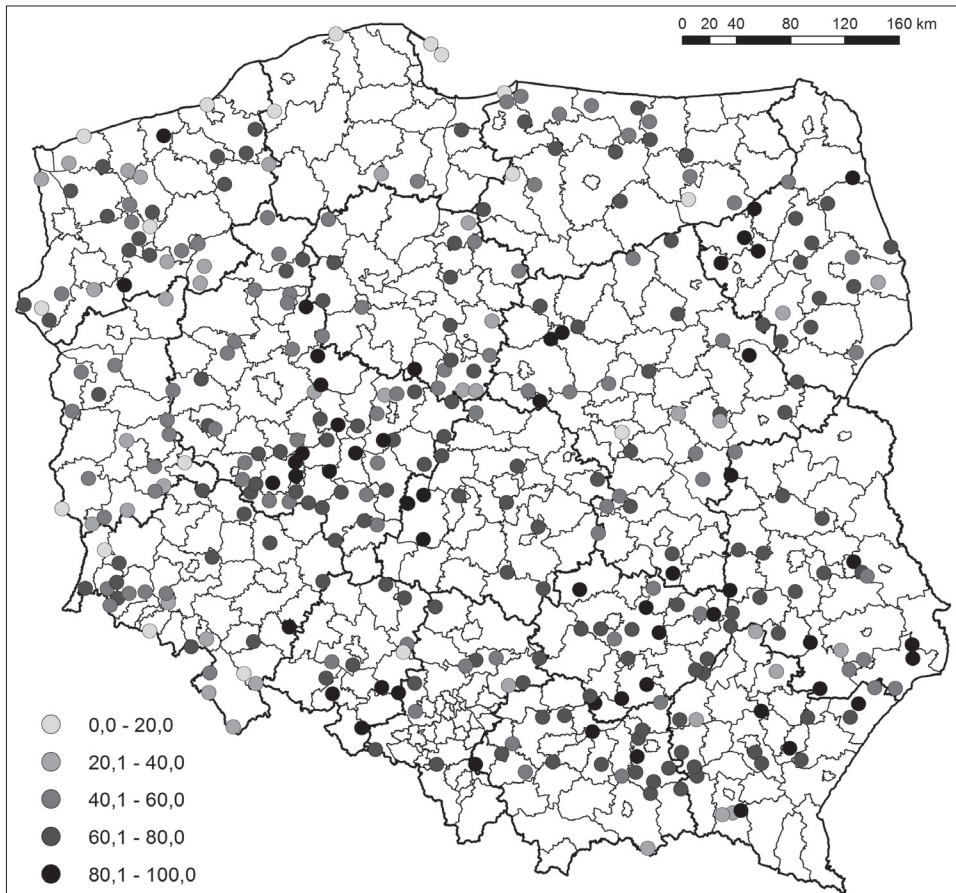
1. Mierniki opierające się na powierzchni użytków rolnych

Pierwsza grupa mierników wykorzystanych do identyfikacji poziomu rozwoju funkcji rolniczej w małych miastach bazuje na powierzchni użytków rolnych. Pierwszy z nich określa udział użytków rolnych w ogólnej powierzchni

³ W przypadku powierzchni użytków rolnych na mieszkańca jako wartość maksymalną przyjęto 4 ha, dzięki czemu oba wskaźniki cząstkowe osiągają porównywalne wartości.

obszaru, a drugi – powierzchnię użytków rolnych na mieszkańca. Należy jednak pamiętać, że istotny wpływ na wartości obu parametrów ma całkowita powierzchnia poszczególnych miast, która w skali kraju jest silnie zróżnicowana (średnio wynosi ona 1057 ha, a odchylenie standardowe to 1033 ha).

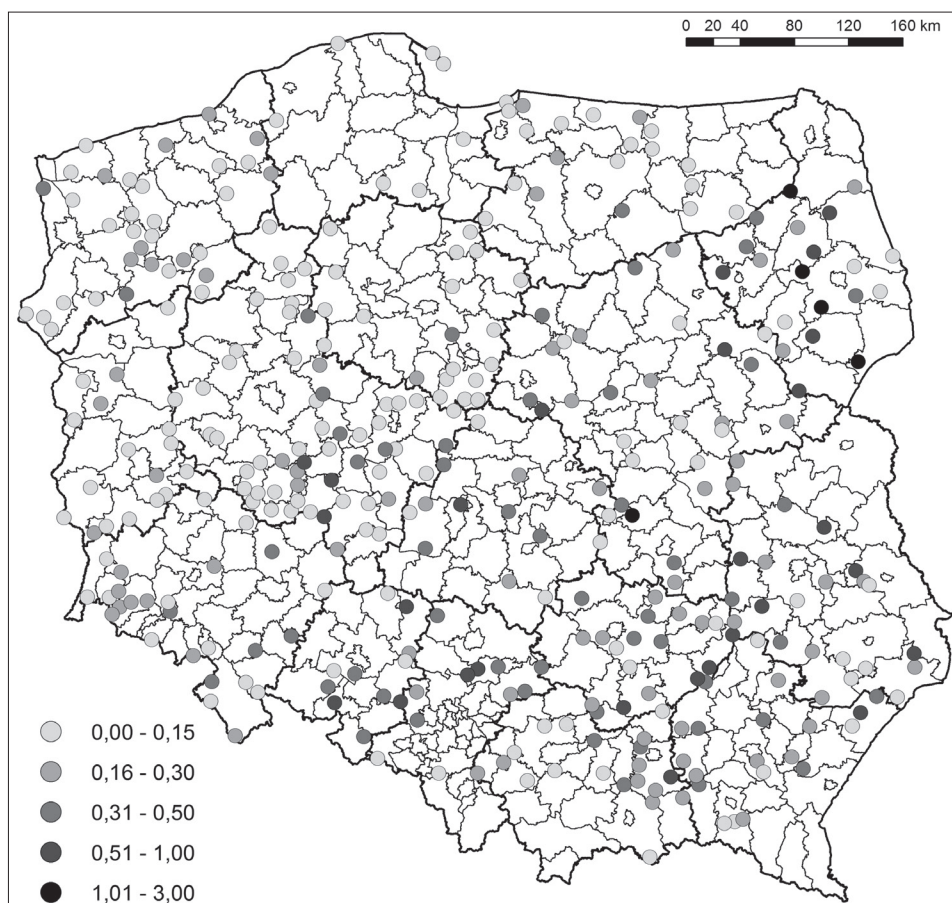
Udział użytków rolnych w miastach bardzo małych w 2014 r. mieścił się w przedziale od 0,0% (Dziwnów w woj. zachodniopomorskim) do 92,5% (Szydłów w woj. świętokrzyskim), przy średniej wynoszącej 60,4% i odchyleniu standardowym na poziomie 20,4. Generalnie niskim udziałem użytków rolnych (ryc. 2) charakteryzują się miasta położone na wybrzeżu, w górach i w otoczeniu dużych kompleksów leśnych, natomiast wysokim – miasta leżące w centralnej i wschodniej części kraju.

Ryc. 2. Udział użytków rolnych [%] w ogólnej powierzchni w miastach bardzo małych w Polsce w 2014 r. (opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS)

Fig. 2. Share of agricultural land [%] in total area in small towns in Poland, 2014 (own elaboration based on data from the Local Data Bank of the Central Statistical Office)

Jeszcze większe zróżnicowanie wartości widoczne jest w zakresie powierzchni użytków rolnych w przeliczeniu na mieszkańca. Wartość tego wskaźnika mieściła się w przedziale od 0,00 (Dziwnów w woj. zachodniopomorskim) do 2,62 (Suraż w woj. podlaskim), przy średniej wynoszącej 0,24 i odchyleniu standardowym na poziomie 0,26. Rozkład przestrzenny wartości wskaźnika (ryc. 3) wskazuje na występowanie niskich wartości w małych miastach leżących w zachodniej i północnej części Polski, natomiast wysokich – w miastach centralnej, południowej i wschodniej części kraju. Bazując na powyższym wskaźniku, jako miasta rolnicze, czyli takie, w których przypada więcej niż 1 ha użytków rolnych na mieszkańca, można uznać 8 małych miast: Suraż, Kleszczele, Rajgród

Ryc. 3. Powierzchnia użytków rolnych [ha] na mieszkańca w miastach bardzo małych w Polsce w 2014 r. (opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS)

Fig. 3. Agricultural land [ha] per capita in small towns in Poland, 2014 (own elaboration based on data from the Local Data Bank of the Central Statistical Office)

i Tykocin w woj. podlaskim, Szydłów i Opatowiec w woj. świętokrzyskim, Wyszmyrce w woj. mazowieckim i Ostrów Lubelski w woj. lubelskim.

Wydaje się też, że wskaźnik ten w sposób bardziej precyzyjny określa poziom rozwoju funkcji rolniczej niż pierwszy ze wskaźników w tej grupie, o czym świadczy porównanie wartości średnich dla różnych kategorii wielkościowych miast (tab. 1). Powierzchnia użytków rolnych na mieszkańca dobrze obrazuje bowiem wzrost znaczenia funkcji rolniczej wraz ze zmniejszaniem się wielkości miasta, co znajduje potwierdzenie w literaturze przedmiotu (por. Lewiński 1991; Kwiatek-Sołtys 1998; Rajman 2006; Szmytkie 2009). Co więcej, miasta niezależnie od wielkości charakteryzują się wysokim udziałem użytków rolnych. W miastach małych udział ten wynosi niemal połowę ich ogólnej powierzchni (Kwiatek-Sołtys 2017), przy średniej dla miast wynoszącej niespełna 40% (BDL GUS).

Tab. 1. Porównanie wartości wskaźników bazujących na powierzchni użytków rolnych w różnych kategoriach wielkościowych miast w Polsce (opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS)
Tab. 1. Comparison of indicators values based on the area of agricultural land in different size categories of towns and cities in Poland (own elaboration based on data from the Local Data Bank of the Central Statistical Office)

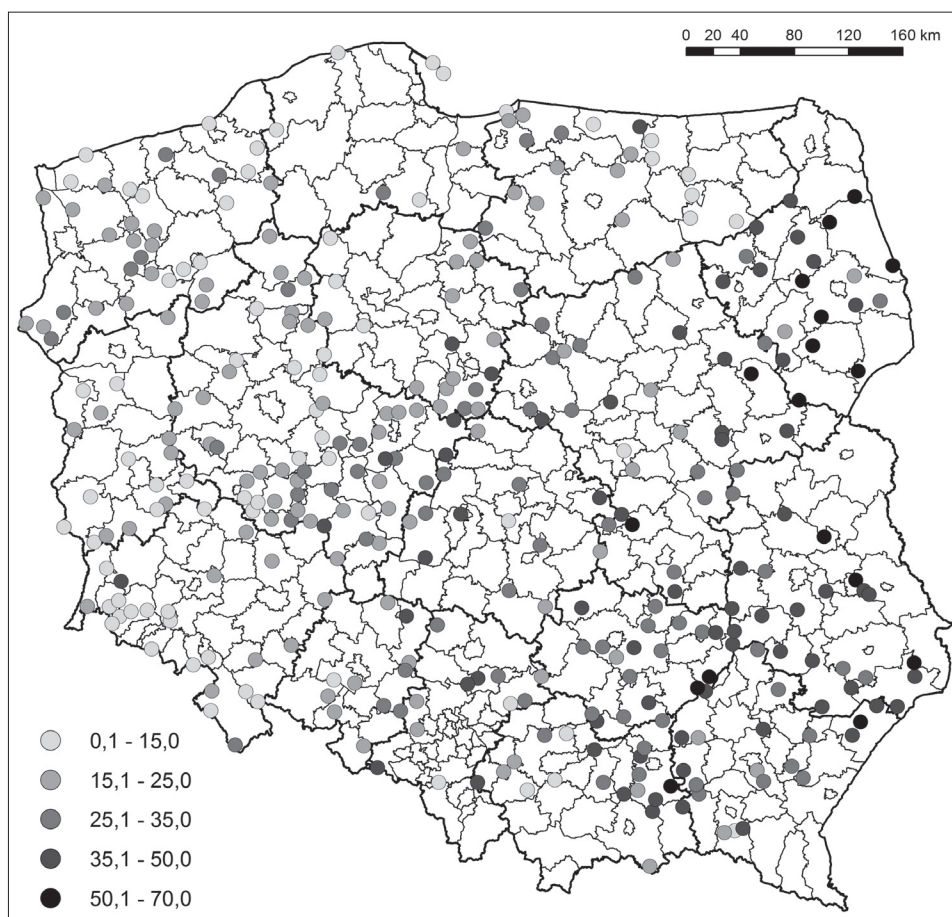
Kategorie wielkościowe miast <i>Size categories of towns and cities</i>	Udział użytków rolnych <i>Share of agriculture land</i>	Użytki rolne na mieszkańca <i>Area of agriculture land per capita</i>
Powyżej 100,0 tys. mieszkańców	32,7	0,05
50,1–100,0 tys. mieszkańców	39,6	0,08
20,1–50,0 tys. mieszkańców	41,7	0,09
10,1–20,0 tys. mieszkańców	46,9	0,13
5,1–10,0 tys. mieszkańców	44,0	0,22
Poniżej 5,0 tys. mieszkańców	56,6	0,34
Miasta średnio	50,6	0,12
Polska średnio	59,9	0,49

2. Mierniki opierające się na liczbie podmiotów rolniczych

Druga grupa mierników bazuje na liczbie podmiotów rolniczych (podmiotów w sekcji A). Pierwszy z nich określa udział podmiotów rolniczych w ogólnej liczbie podmiotów, a drugi – liczbę podmiotów rolniczych na mieszkańca. Oba mierniki są wzajemnie silnie skorelowane, można jednak stwierdzić, że udział podmiotów rolniczych lepiej obrazuje znaczenie funkcji rolniczej dla gospodarki miasta.

Udział podmiotów rolniczych w miastach bardzo małych w 2020 r. mieścił się w przedziale od 0,6% (Jastarnia w woj. pomorskim) do 69,6% (Suraż w woj.

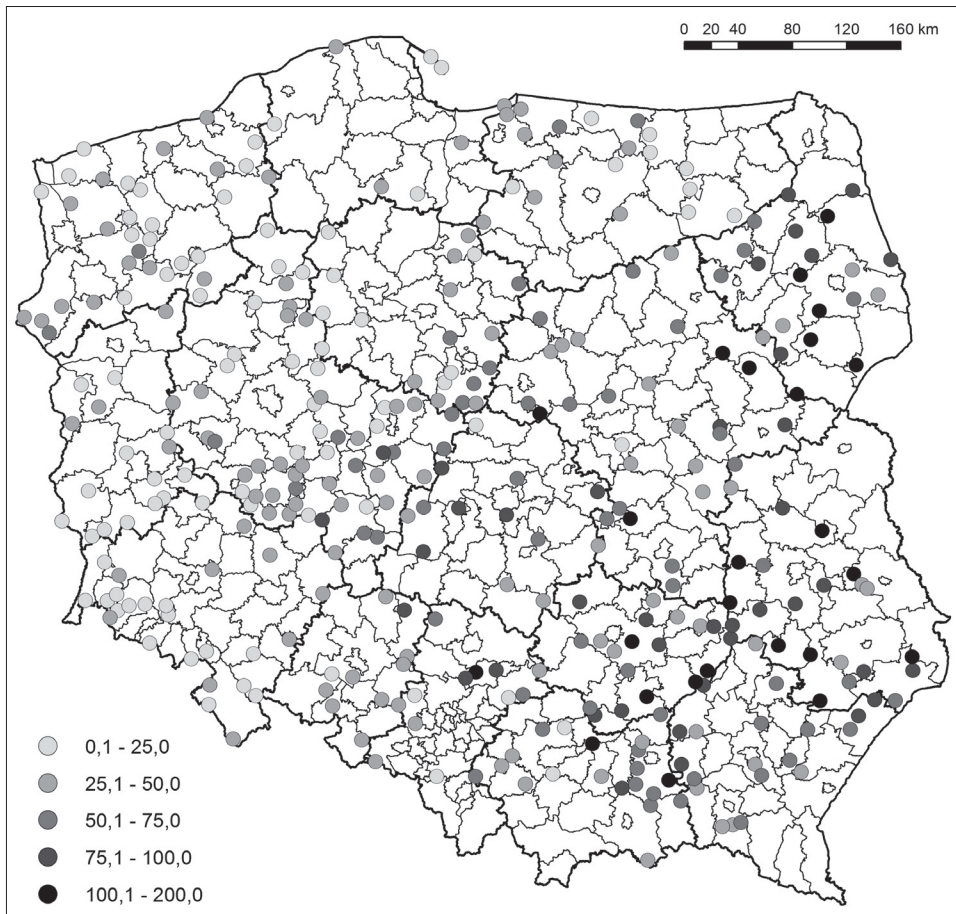
podlaskim), przy średniej wynoszącej 26,4% i odchyleniu standardowym na poziomie 13,2. Generalnie niskim udziałem podmiotów rolniczych (ryc. 4) charakteryzują się miasta położone w północnej i zachodniej części kraju, natomiast wysokim – miasta leżące w centralnej i wschodniej części Polski. Bazując na powyższym wskaźniku, jako miasta rolnicze, czyli takie, w których ponad połowę podmiotów gospodarczych stanowią podmioty rolnicze, można uznać 20 miast bardzo małych. Na szczególną uwagę zasługuje woj. podlaskie, na terenie którego znajduje się 8 miast rolniczych (na 21 małych miast). Miasta rolnicze koncentrują się też w województwach: świętokrzyskim (5), lubelskim (3) i mazowieckim (2).

Ryc. 4. Udział podmiotów rolniczych [%] w ogólnej liczbie podmiotów w miastach bardzo małych w Polsce w 2020 r. (opracowanie własne na podstawie danych z bazy REGON)

Fig. 4. Share of agricultural entities [%] in the total number of entities in small towns in Poland, 2020 (own elaboration based on data from the REGON database)

Większe zróżnicowanie wartości widoczne jest w zakresie liczby podmiotów rolniczych w przeliczeniu na 1000 mieszkańców. Wartość tego wskaźnika w 2020 r. mieściła się w przedziale od 2,6 (Dziwnów w woj. zachodniopomorskim) do 209,7 (Opatowiec w woj. świętokrzyskim), przy średniej wynoszącej 49,1 i odchyleniu standardowym na poziomie 34,2. Z kolei rozkład przestrzenny wartości wskaźnika (ryc. 5) jest w zasadzie tożsamy z rozkładem przestrzennym pierwszego ze wskaźników w tej grupie.

Ryc. 5. Liczba podmiotów rolniczych na 1000 mieszkańców w miastach bardzo małych w Polsce w 2020 r. (opracowanie własne na podstawie danych z bazy REGON)

Fig. 5. Number of agricultural entities per 1,000 inhabitants in small towns in Poland, 2020 (own elaboration based on data from the REGON database)

3. Syntetyczny wskaźnik rozwoju funkcji rolniczej

Syntetyczny wskaźnik rozwoju funkcji rolniczej w przypadku miast bardzo małych w Polsce mieścił się w przedziale od 0,015 (Dziwnów w woj. zachodniopomorskim) do 0,752 (Suraż w woj. podlaskim), przy średniej wynoszącej 0,24 i odchyleniu standardowym na poziomie 0,11 (współczynnik zmienności na poziomie 0,47). Analizując zbiór miast bardzo małych cechujących się wysokim poziomem rozwoju funkcji rolniczej (tab. 2), można zauważyć kilka prawidłowości. Zbiór miast rolniczych obejmuje 9 miast bardzo małych. Jednostki te koncentrują się we wschodniej części kraju, w szczególności w woj. podlaskim i woj. świętokrzyskim. W większości są to miasta liczące poniżej 2000 mieszkańców (średnio 1508), a znaczny udział w tej grupie stanowią miasta ustanowione po 1989 r.

Tab. 2. Miasta bardzo małe w Polsce o najwyższym poziomie rozwoju funkcji rolniczej (opracowanie własne na podstawie BDL GUS i REGON)

Tab. 2. *Small towns in Poland with the highest level of agriculture function development index (own elaboration based on data from the Local Data Bank of the Central Statistical Office and the REGON database)*

Miasto <i>Town</i>	Powiat <i>County</i>	Liczba ludności <i>Population</i> (2019)	Użytki rolne na mieszkańca <i>Agriculture land per capita</i> (2014)	Udział podmiotów rolniczych <i>Share of agricultural entities</i> (2019)	Wskaźnik roz- woju funkcji rolniczej <i>Agriculture function deve- lopment index</i>
Suraż	białostocki	988	2,615	69,6	0,752
Kleszczele*	hajnowski	1271	1,644	65,6	0,648
Szydłów*	staszowski	1106	1,358	62,9	0,606
Wyśmierzyce	białobrzeski	886	1,340	54,5	0,562
Opatowiec*	kazimierski	329	1,201	56,1	0,554
Tykocin*	białostocki	1975	1,032	52,9	0,518
Ostrów Lubelski	lubartowski	2092	1,000	53,3	0,516
Osiek*	staszowski	2015	0,615	61,9	0,506
Rajgród	grajewski	1585	1,053	49,7	0,505
Ryglice*	tarnowski	2831	0,572	62,0	0,499

* Miasta nowe, ustanowione po 1989 r.

Z kolei małe miasta cechujące się najniższym w skali kraju poziomem rozwoju funkcji rolniczej (tab. 3) położone są głównie w zachodniej i północnej części kraju, przy czym największa ich liczba znajduje się w woj. pomorskim (3) i woj. dolnośląskim (2). Miasta te mają wyraźnie wyższą liczbę ludności

(średnio 3330 mieszkańców) i tylko jedno z nich jest miastem ustanowionym po 1980 r. (Dziwnów).

Tab. 3. Małe miasta w Polsce o najniższym poziomie rozwoju funkcji rolniczej (opracowanie własne na podstawie BDL GUS i REGON)

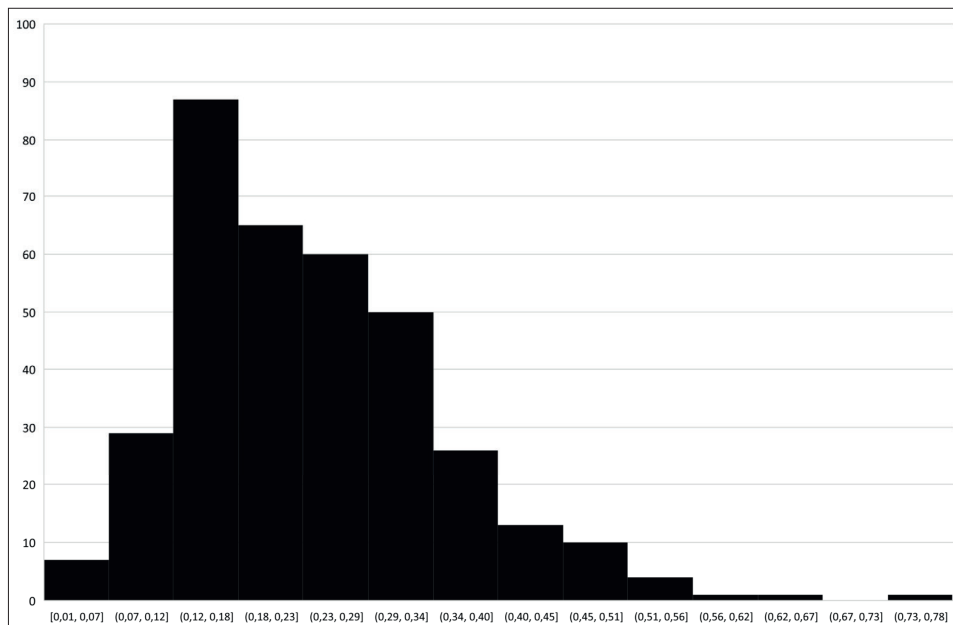
Tab. 3. Small towns in Poland with the lowest level of agriculture function development index (own elaboration based on data from the Local Data Bank of the Central Statistical Office and the REGON database)

Miasto <i>Town</i>	Powiat <i>County</i>	Liczba ludności <i>Population</i> (2019)	Użytki rolne na mieszkańca <i>Agriculture land per capita</i> (2014)	Udział podmiotów rolniczych <i>Share of agricultural entities</i> (2019)	Wskaźnik roz- woju funkcji rolniczej <i>Agriculture function deve- lopment index</i>
Łęknica	żarski	2483	0,060	3,2	0,077
Nowe Skalmierzyce	ostrowski	4770	0,015	8,9	0,075
Ruciane-Nida	piski	4474	0,021	7,3	0,073
Bardo	ząbkowicki	2563	0,023	5,0	0,063
Podkowa Leśna	grodziski	3854	0,009	5,9	0,053
Jastarnia	pucki	2710	0,040	0,6	0,053
Kępnice	śląski	3606	0,003	7,3	0,050
Węgliniec	zgorzelecki	2860	0,007	4,4	0,043
Hel	pucki	3285	0,002	1,6	0,020
Dziwnów*	kamieński	2698	0,000	2,9	0,015

* Miasta nowe, ustanowione po 1989 r.

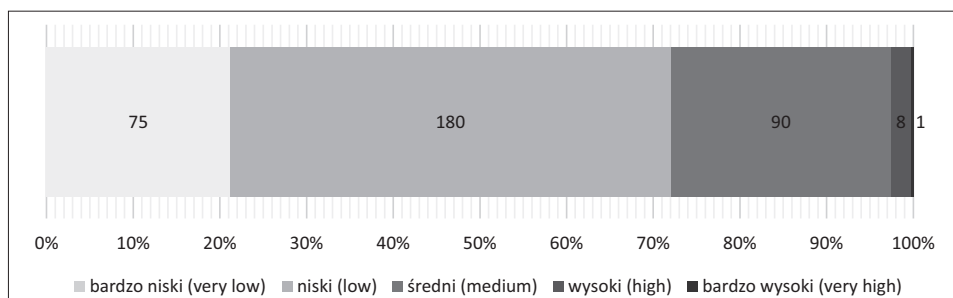
Na podstawie histogramu (ryc. 6) można zauważyć, że w przyjętym zbiorze jednostek najczęściej reprezentowane były małe miasta, których wskaźnik funkcji rolniczej zawierał się w przedziale od 0,12 do 0,18. Miasta te stanowiły blisko 25% ogólnej liczby analizowanych miast (87 z 354). Warto zaznaczyć, że miasta, których wskaźnik funkcji rolniczej przyjmował wartości z przedziału od 0,07 do 0,40, odpowiadały za około 90% badanych jednostek obserwacji (ryc. 7). Były to zatem miasta w zdecydowanej większości charakteryzujące się bardzo niskim, niskim lub średnim poziomem rozwoju funkcji rolniczej. Miasta rolnicze stanowiły z kolei nieco ponad 2,5% ogólnej liczby miast bardzo małych. Na szczególną uwagę zasługuje miasto Suraz (woj. podlaskie), które jako jedyne przypisane zostało do typu o bardzo wysokim poziomie rozwoju rolnictwa.

Należy też podkreślić, że wśród miast bardzo małych o wysokim znaczeniu funkcji rolniczej zaznaczają się te położone w południowo-wschodniej części Polski, natomiast małe miasta leżące w północno-zachodniej części kraju cechują się generalnie niższym poziomem rozwoju funkcji rolniczej (ryc. 8). W ujęciu

Ryc. 6. Histogram rozkładu wartości wskaźnika rozwoju funkcji rolnej w miastach bardzo małych w Polsce (opracowanie własne)

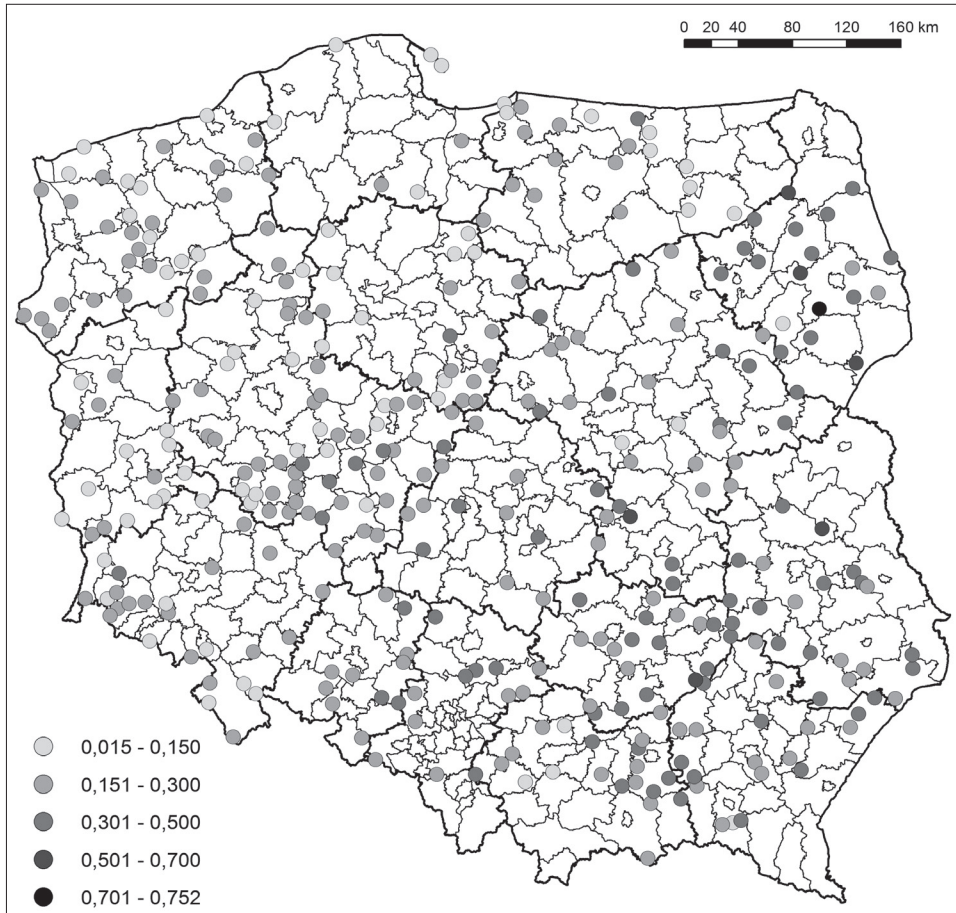
Fig. 6. Histogram of the distribution of the agricultural function development index in small towns in Poland (own elaboration)

Ryc. 7. Udział miast bardzo małych w Polsce w zależności od poziomu rozwoju funkcji rolnej (opracowanie własne)

Fig. 7. Share of small towns in Poland depending on the level of agricultural function development (own elaboration)

regionalnym (ryc. 9) najwyższe średnie wartości wskaźnika rozwoju funkcji rolnej występują w małych miastach woj. podlaskiego (0,39), woj. świętokrzyskiego (0,36) i woj. lubelskiego (0,34), a najniższe – małe miasta w woj. pomorskim (0,10) i woj. lubuskim (0,15). Na uwagę zasługuje wyraźny podział kraju na dwie części: północno-zachodnią i południowo-wschodnią, różniące się rozwojem funkcji rolnej. Warto również zauważyć, że pierwsza z nich w dużej

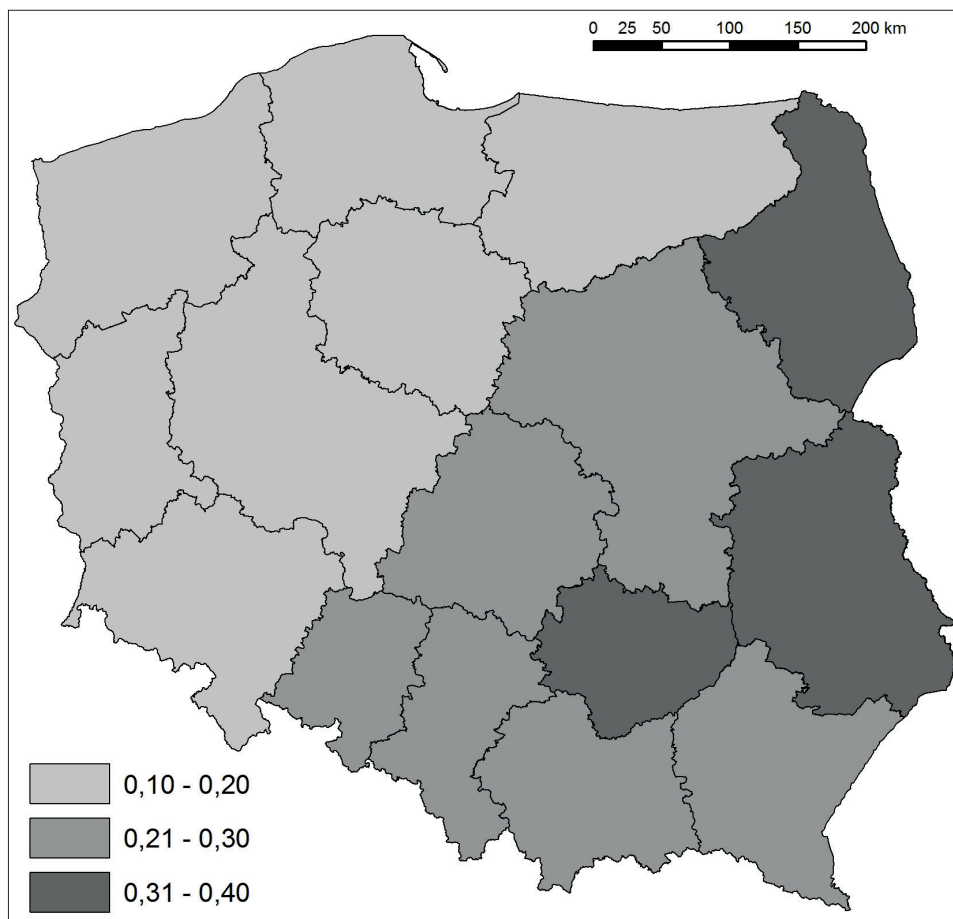

Ryc. 8. Wskaźnik rozwoju funkcji rolniczej w miastach bardzo małych w Polsce (opracowanie własne)
 Fig. 8. Agricultural function development index in small towns in Poland (own elaboration)

mierze (pomijając woj. opolskie) nawiązuje do obszaru, w którym do początku lat 90. XX w. dominował tzw. sektor uspołeczniony rolnictwa, kojarzony z funkcjonowaniem większych gospodarstw rolnych oraz z mniejszym udziałem w gospodarce podmiotów o charakterze rolniczym. Druga część obejmuje swoim zasięgiem obszary o niższej efektywności gospodarowania w odniesieniu do rolnictwa. Charakteryzują się one mniej korzystną strukturą agrarną i relatywnie wysokim zatrudnieniem w rolnictwie.

4. Podstawowe zależności statystyczne w zakresie rozwoju funkcji rolniczej

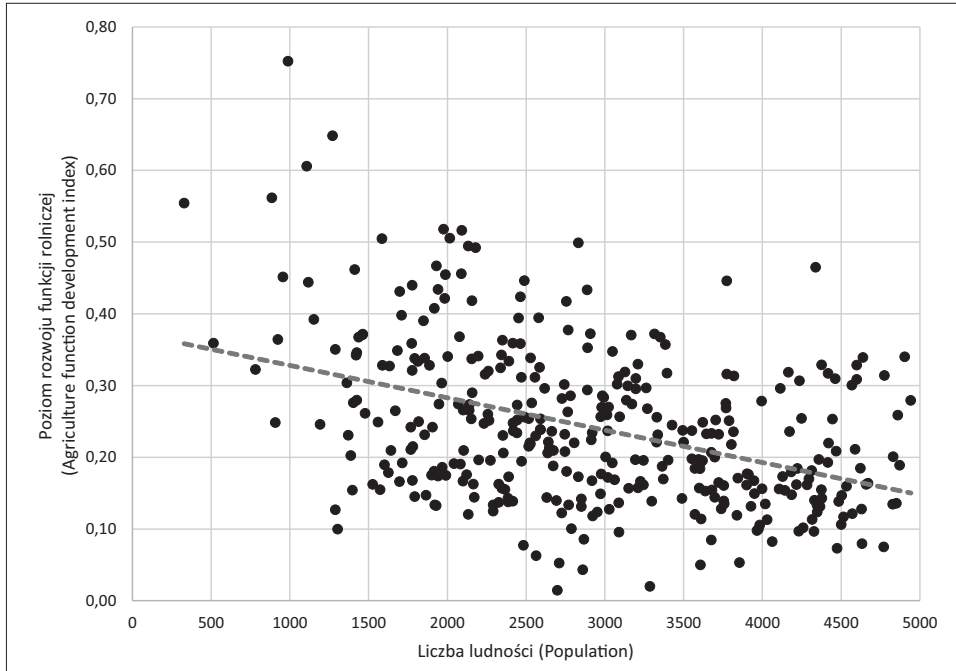
Analiza wartości wskaźnika syntetycznego wykazała występowanie prostej zależności między liczbą ludności a poziomem rozwoju funkcji rolniczej

Ryc. 9. Wskaźnik rozwoju funkcji rolniczej w miastach bardzo małych w Polsce – ujęcie regionalne (opracowanie własne)

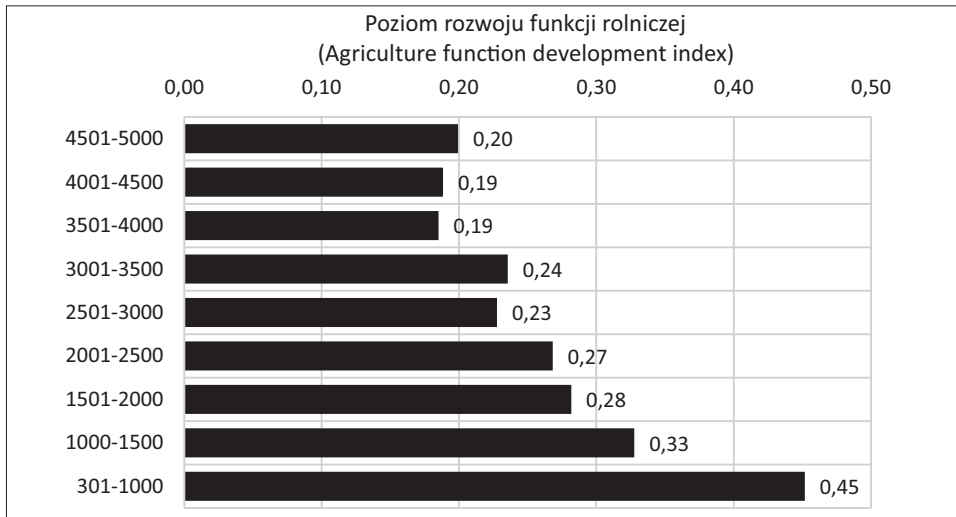
Fig. 9. Agricultural function development index in small towns in Poland – regional approach (own elaboration)

(ryc. 10), która wyraża się przez spadek wartości wskaźnika wraz ze wzrostem wielkości miasta. Największym małym miastem cechującym się co najmniej wysokim poziomem rozwoju funkcji rolniczej są Woźniki (woj. śląskie), liczące 4,4 tys. mieszkańców, które w sensie przestrzennym są zlepieniem miejsko-wiejskim (Szmytkie 2016). Powyższa zależność jest jeszcze wyraźniej widoczna w przypadku poszczególnych kategorii wielkościowych małych miast (ryc. 11). Dla miast liczących od 3501 do 5000 mieszkańców średnia wartość wskaźnika rozwoju funkcji rolniczej zawiera się w przedziale od 0,19 do 0,20, w przypadku miast z liczbą ludności od 1501 do 3500 w przedziale od 0,23 do 0,28, z kolei dla miast najmniejszych wartość analizowanego wskaźnika wzrasta do poziomu

Ryc. 10. Zależność między liczbą ludności a poziomem rozwoju funkcji rolniczej w miastach bardzo małych w Polsce (opracowanie własne)

Fig. 10. The relationship between population and the level of agricultural function development index in small towns in Poland (own elaboration)

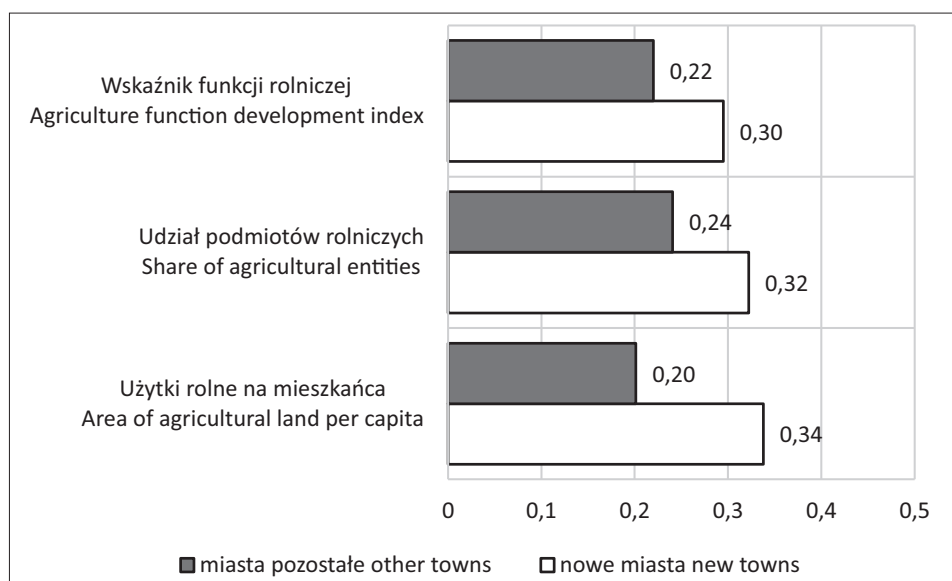

Ryc. 11. Kategorie wielkościowe miast bardzo małych w Polsce a poziom rozwoju funkcji rolniczej (opracowanie własne)

Fig. 11. Size categories of small towns in Poland and the level of agricultural function development index (own elaboration)

0,33 w przypadku miast liczących od 1001 do 1500 mieszkańców i 0,45 w przypadku miast liczących poniżej 1000 mieszkańców.

Przeprowadzone analizy wykazały także, że istotny wpływ na poziom rozwoju funkcji rolniczej w małych miastach ma długość posiadania statusu miasta. Miasta nowe, ustanowione po 1989 r., charakteryzują się wyraźnie wyższym poziomem rozwoju funkcji rolniczej niż miasta ustanowione w latach wcześniejszych (ryc. 12). Dla obu analizowanych zbiorów miast wartość wskaźnika rozwoju funkcji rolniczej wyniosła 0,30 i 0,22. Problem wysokiego rozwoju funkcji rolniczej dotyczy w szczególności miast ustanowionych po 2014 r., dla których średnia wartość wskaźnika syntetycznego wyniosła 0,35.

Ryc. 12. Poziom rozwoju funkcji rolniczej w miastach bardzo małych w Polsce według długości posiadania statusu miasta (opracowanie własne)

Fig. 12. Level of agricultural function development index in small towns in Poland according to the length of holding the urban status (own elaboration)

DYSKUSJA

Przeprowadzone badania wykazały, że funkcja rolnicza w dalszym ciągu może odgrywać istotną rolę w strukturze funkcjonalnej małych miast. Wprawdzie liczba miast rolniczych lub miast o co najmniej średnim znaczeniu funkcji rolniczej jest nieznaczna (do pierwszej grupy zaklasyfikowano 9 małych miast, a do drugiej kolejnych 90 jednostek) w stosunku do całkowitej liczby małych miast, niemniej trudno potwierdzić stwierdzenie Lewińskiego (1991) o końcu

ery miasteczek rolniczych, choć wykazał, że liczba miast rolniczych w Polsce zmniejszyła się z 95 do 12 w latach 1960–1983, do czego przyczynił się ogólny spadek zatrudnienia w rolnictwie i postępujące procesy urbanizacji na obszarach wiejskich. W jego opinii przechodzenie miast rolniczych do typów bardziej zurbanizowanych występowało od dawna i było zjawiskiem normalnym. Potwierdzają to też badania Zaniewskiej (1978, s. 17), która stwierdziła, że „miasteczka rolnicze powinny w niedługim czasie ulec modyfikacji w kierunku mniejszego udziału funkcji rolniczej”. Na spadek znaczenia funkcji rolniczej w swych badaniach również zwracali uwagę: Rajchel (2002) w woj. opolskim, Szafrąnska (2002) w woj. łódzkim, Szmytkie (2009) w woj. dolnośląskim czy Konecka-Szydłowska i Maćkowiak (2016) w woj. wielkopolskim.

Wydaje się, że procesy te rzeczywiście postępują, co wynika ze stopniowego spadku liczby pracujących w rolnictwie. Odchodzeniu od rolnictwa sprzyjają bowiem nie tylko zmiany w tym sektorze (por. Bański 2006; Wójcik 2013), ale też wzrost znaczenia dojazdów do pracy do większych ośrodków miejskich i rozwój usług. Skąd zatem utrzymywanie się znacznej liczby miast rolniczych? Problem ten wydaje się nieco bardziej złożony. Według Lewińskiego (1991) grupa miast rolniczych w latach 60. i 70. XX w. nie była zasilana nowymi miastami. Proces urbanizacji obejmował również wsie i te z nich, które uzyskiwały status miasta (w szczególności szybko rozwijające się ośrodki gminne), były już znacznie bardziej zurbanizowane niż wiele dawnych miast rolniczych. Wydaje się jednak, że sytuacja w tym zakresie znacząco zmieniła się w ostatnich kilku latach. Do grona miast awansowano bowiem słabo zurbanizowane miasta zdegradowane, często liczące poniżej 2000 mieszkańców (Konecka-Szydłowska 2017; Szmytkie 2018), w tym Opatowiec i Wiślicę, liczące w 2019 r. odpowiednio 338 i 515 mieszkańców. Potwierdzają to wyniki przeprowadzonych badań, w których wykazano dominację miast ustanowionych po 1989 r. w gronie współczesnych miast rolniczych.

Odrębną kwestią metodologiczną w badaniach małych miast jest zagadnienie trwałości i zmienności ich funkcji, także w układach przestrzennych (Rajman 2006). W tym kontekście warto zastanowić się, czy miasteczka rolnicze w lokalnej sieci osadniczej rzeczywiście muszą być typem przejściowym, skoro dotąd opierały się na stanie względnej równowagi pomiędzy funkcjami rolniczymi i nierolniczymi (Lewiński 1991). Przeprowadzone badania wykazały koncentrację miast o istotnym znaczeniu funkcji rolniczych we wschodniej, centralnej i południowej części Polski, co dobrze koresponduje z wynikami wcześniejszych badań (m.in. Tkocz 1966; Lewiński 1991). Można zatem mówić o utrwaleniu się funkcji rolniczych w niektórych małych miastach. Do tego grona można zaliczyć miasta bardzo małe, położone peryferyjnie względem dużych

ośrodków miejskich, posiadające w swych granicach znaczny areal użytków rolnych (powyżej 60%), a ich baza ekonomiczna opiera się w głównej mierze na usługach nierynkowych, których obecność wynika z pełnienia określonych funkcji administracyjnych – siedziby gminy (np. Ostrów Lubelski, Rajgród, Suwałki, Wyśmierzyce).

Wydaje się, że wpływ na kształtowanie się (utrwalanie) funkcji rolniczych w małych miastach mają trzy zasadnicze czynniki. Po pierwsze, renta położenia i ścieżka rozwoju realizowana konsekwentnie w oparciu o istniejące zasoby lokalne. Przemianom funkcjonalnym podlegają w szczególności miasteczka położone w otoczeniu dużych miast (biegunów wzrostu) i wzdłuż głównych ciągów komunikacyjnych, a miasta położone peryferyjnie, w szczególności w regionach typowo rolniczych, częściej opierają swoją bazę ekonomiczną na funkcji rolniczej. Po drugie, czynnik historyczny związany z szeroko rozumianymi systemami społeczno-gospodarczymi funkcjonującymi w poszczególnych zaborach (wyraźnie słabiej rozwinięte sektory przemysłowe i usługowe na ziemiach leżących w granicach dawnych zaborów: rosyjskiego i austriackiego). Wpływ na taki stan rzeczy miał również rozwój sektora uspołecznionego (Państwowe Gospodarstwa Rolne, Rolnicze Spółdzielnie Produkcyjne) po II wojnie światowej, który był na wyższym poziomie na tzw. Ziemiach Zachodnich i Północnych niż w południowo-wschodniej części kraju (Tomczak 2010). W efekcie rozwój małych miast na tym terenie w większym stopniu był związany z funkcją rolniczą. Po trzecie, położenie względem dużych ośrodków miejskich. Małe miasta położone w strefach zaplecza tych ośrodków podlegają bardziej intensywnym przemianom funkcjonalnym niż ośrodki peryferyjne, polegającym na przechodzeniu od funkcji rolniczej do funkcji pozarolniczych.

ZAKOŃCZENIE

Na podstawie przeprowadzonych badań dotyczących funkcji rolniczych w miastach bardzo małych w Polsce można doszukać się pewnych prawidłowości. Do najważniejszych z nich należy zaliczyć:

1. Małe miasta są dość silnie zróżnicowane w zakresie poziomu rozwoju funkcji rolniczej (współczynnik zmienności na poziomie 0,46). W większości miast bardzo małych wartość wskaźnika wynosi od 0,07 do 0,40 (średnio 0,24), dzięki czemu można je zaliczyć do ośrodków o bardzo niskim, niskim lub średnim poziomie rozwoju funkcji rolniczej.

2. Poziom rozwoju funkcji rolniczej jest zależny od wielkości miasta (współczynnik korelacji Pearsona dla obu cech był równy $-0,41$). Wyższym poziomem rozwoju funkcji rolniczej cechują się z reguły miasta najmniejsze, liczące poniżej

2500 mieszkańców, a w szczególności miasta liczące poniżej 1500 mieszkańców. We wszystkich miastach liczących poniżej 1000 mieszkańców poziom rozwoju funkcji rolniczej jest wyższy (zwykle znacząco) od średniej dla miast bardzo małych.

3. Miasta nowe (ustanowione po 1989 r.) cechują się średnio wyższym poziomem rozwoju funkcji rolniczej niż ośrodki posiadające status miasta dłużej (średnia wartość wskaźnika wyniosła 0,34 w miastach nowych oraz 0,20 w pozostałych małych miastach). Problem ten dotyczy w szczególności miast najmniejszych (liczących poniżej 1500 mieszkańców), ustanowionych po 2014 r. w wyniku restytucji. W tym kontekście należałoby rozważyć, czy słusznie przywrócono im status miasta.

4. Poziom rozwoju funkcji rolniczej w małych miastach jest silnie zróżnicowany przestrzennie. Niższym poziomem rozwoju funkcji rolniczej cechują się małe miasta leżące w zachodniej i północnej części kraju, natomiast wyższym – te położone w województwach w południowej, wschodniej i centralnej części Polski.

BIBLIOGRAFIA

- Bagiński E. 1998. *Małe miasta w strukturze osiedleńczej Polski*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej.
- Bański J. 2006. *Geografia polskiej wsi*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Chojnicki Z., Czyż T. 1989. Charakterystyka małych miast regionu poznańskiego a koncepcja kontinuum miejsko-wiejskiego. W: P. Korcelli, A. Gawryszewski (red.), *Współczesne przemiany regionalnych systemów osadniczych w Polsce* (s. 139–157). Wrocław: Nakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Dams-Lepiarz M., Dobrowolski J. 2006. Historyczne i współczesne znaczenie rolnictwa w małych miastach województwa lubelskiego. *Studia Obszarów Wiejskich*, 11, 175–198.
- Duś E. 2010. Zmiany funkcji rolniczych w małych miastach województwa śląskiego. *Prace Naukowe/Akademia Ekonomiczna w Katowicach*, 241–256.
- Heffner K. 2016. Obszary wiejskie i małe miasta: czy lokalne centra są potrzebne współczesnej wsi? *Studia Ekonomiczne*, (279), 11–24.
- Heffner K., Solga B. 2006. Lokalne centra rozwoju obszarów wiejskich – znaczenie i powiązania małych miast. *Studia Obszarów Wiejskich*, 11, 25–38.
- Jerczyński M. 1977. Funkcje i typy funkcjonalne polskich miast (Zagadnienia dominacji funkcjonalnej). Statystyczna charakterystyka miast. Funkcje dominujące. *Statystyka Polski*, 85, 20–53.
- Konecka-Szydłowska B. 2017. Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego nowych miast. Przykład Polski i Węgier. *Studia Ekonomiczne*, (327), 145–163.
- Konecka-Szydłowska B., Maćkowiak H. 2016. Zróżnicowanie funkcjonalne miast województwa wielkopolskiego. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 36, 39–56.
- Krzyk P., Tokarczuk T., Heczko-Hyłowa E., Ziobrowski Z. 2013. *Obszary rolne jako element struktury przestrzennej miast – problemy planistyczne*. Kraków: Instytut Rozwoju Miast.
- Kudelko J., Ziolo Z. 2006. Funkcje małych miast w przestrzeni rolniczej. *Studia Obszarów Wiejskich*, 11, 39–58.

- Kwiatk-Sołtys A. 1998. Rolnicza baza ekonomiczna małych miast regionu krakowskiego. *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Geograficzne*, 17, 37–45.
- Kwiatk-Sołtys A. 2004. *Małe miasta województwa małopolskiego w okresie transformacji systemowej*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- Kwiatk-Sołtys A. 2017. *Własność gruntów a poziom rozwoju małych miast w Polsce. Ujęcie typologiczno-przestrzenne*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- Lewiński S. 1991. Czy koniec ery miasteczek rolniczych? *Przegląd Geograficzny*, 63(1–2), 29–41.
- Łoboda J. 1992. Funkcje społeczno-gospodarcze małych miast sudeckich. W: *Współczesne problemy geografii społeczno-gospodarczej* (s. 94–109). Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza.
- Rajchel D. 2002. Zmiany struktury funkcjonalnej miast regionu opolskiego na podstawie proporcji zatrudnienia w sektorach gospodarki. W: J. Słodczyk (red.), *Przemiany bazy ekonomicznej i struktury przestrzennej miast* (s. 171–180). Opole: Uniwersytet Opolski.
- Rajman J. 1962. Próba klasyfikacji funkcjonalnej pozarolnych ośrodków pracy w województwie krakowskim. *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Geografia*, 103–112.
- Rajman J. 2006. Małe miasto w przestrzeni rolniczej – wybrane kwestie metodologiczne. *Studia Obszarów Wiejskich*, 11, 13–23.
- Rydz E. 2006. *Przemiany struktur społeczno-gospodarczych w okresie transformacji systemowej na Pomorzu Środkowym*. Słupsk: Pomorska Akademia Pedagogiczna w Słupsku.
- Sokołowski D. 1992. Zróżnicowanie małych miast Polski w aspekcie funkcjonalnym i infrastrukturalnym. *Czasopismo Geograficzne*, 63(3–4), 295–312.
- Sokołowski D. 1999. *Zróżnicowanie zbioru małych miast i większych osiedli wiejskich w Polsce w ujęciu koncepcji kontinuum wiejsko-miejskiego*. Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Sroka W. 2014. Rolnictwo w obrębie miast. Wybrane aspekty zmian strukturalnych przed i po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej. *Zeszyty Naukowe SGGW. Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, (108), 33–44. <https://doi.org/10.22630/EIOGZ.2014.108.37>
- Szafrańska E. 2002. Przemiany struktury funkcjonalnej miast województwa łódzkiego. W: J. Słodczyk (red.), *Przemiany bazy ekonomicznej i struktury przestrzennej miast* (s. 181–192). Opole: Uniwersytet Opolski.
- Szlachta J. 1980. Zmiany ludnościowe i terytorialne w małych miastach Polski w latach 1960–1978. *Miasto*, (7), 8–13.
- Szmytkie R. 2009. Zróżnicowanie funkcjonalne małych miast województwa dolnośląskiego. W: T. Marszał (red.), *Struktura funkcjonalna małych miast* (s. 7–24). Łódź: Uniwersytet Łódzki.
- Szmytkie R. 2015. Zjawisko kurczenia się miast bardzo małych w Polsce. W: A. Wolaniuk (red.), *Współczesne czynniki i bariery rozwoju miast* (s. 259–276). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Szmytkie R. 2016. Dezintegracja zlepieńców miejsko-wiejskich w Polsce w latach 2008–2016. *Prace Geograficzne*, (147), 145–168. <https://doi.org/10.4467/20833113PG.16.026.6088>
- Szmytkie R. 2018. Kryteria morfologiczne w procedurze administracyjnej nadawania statusu miasta. *Wiadomości Statystyczne*, 12(691), 40–56. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0014.0728>
- Szymańska D. 1992. Małe miasta województwa toruńskiego i włocławskiego w ujęciu kontinuum miejsko-wiejskiego. *Czasopismo Geograficzne*, 63(1), 91–98.
- Szymańska D., Grzelak-Kostulska E. 2005. Małe miasta w Polsce – zmiany ludnościowe i funkcjonalne w drugiej połowie XX wieku. *Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej w Katowicach*, 59–90.
- Tkocz J. 1966. *Funkcje i typy rolnicze miast*. Opole: Instytut Śląski.
- Tłoczek I.F. 1955. *Miasteczka rolnicze w Wielkopolsce*. Warszawa: Budownictwo i Architektura.

- Tomczak P. 2010. *Rolnicza spółdzielczość produkcyjna na Dolnym Śląsku po 1989 roku*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Wępa B. 1982. Podstawy rozwoju i zagospodarowania małych miast. *Biuletyn KPZK PAN*, (121), 106–120.
- Wójcik M. 2013. *Geografia wsi w Polsce. Ewolucja koncepcji i problemów badawczych*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Zaniewska H. 1978. Rola małych miast w kształtowaniu wiejskiej sieci osadniczej. *Miasto*, 1, 11–17.
- Zuzańska-Żyśko E. 2005. *Małe miasta w okresie transformacji. Studium w regionie śląskim*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”.